

JAROSŁAW M. LIPNIAK
PWT Wrocław

Angelologia papieża Shenudy III

Angelology of the Pope Shenouda III

Abstract

The truth about existing angels is dogma of faith. Existing of spiritual beings that are called angels by us is truth which is testified both by the Holy Scripture and unanimity of tradition. Angelology of the pope Shenouda III shows richness of the theologian's thoughts and points to the high level of theological reflection on angelic world in the Coptic Orthodox Church. Numerous works of the Custodian of the tomb of St. Mark show an intensive interest in teaching on the angels and broad point of view on analysed issue. The Coptic pope his views on the angelic world built upon the Holy Scripture and tradition. He does it however without taking into consideration exegetical achievements what is critical remark. The angelology of the pope Shenouda III is an original work and in main points is identified with the Catholic theology. Shenouda III has avoided of the mistakes made by theologians dealing with angelology and connected the angelic world with the Christ. Regrettably, he made it too gently.

Keywords: angels, cherubim, seraphim, archangels, Heaven, Satan, Shenouda III.

Streszczenie

Prawda o istnieniu aniołów jest dogmatem wiary. Istnienie istot duchowych, które nazywamy aniołami, jest prawdą, o której świadectwo daje zarówno Pismo Święte, jak i Tradycja. Angelologia Shenudy III ukazuje bogactwo myśli egipskiego teologa oraz wskazuje na wysoki poziom teologicznej refleksji o świecie anielskim w Ortodoksyjnym Kościele Koptyjskim. Liczne dzieła koptyjskiego Papieża ukazują zainteresowanie nauką o aniołach oraz szerokie spojrzenie na analizowany temat. Koptyjski papież swoje poglądy dotyczące świata anielskiego opiera na Piśmie Świętym i Tradycji. Angelologia Shenudy III jest dziełem oryginalnym i w głównych punktach tożsamym z teologią katolicką. Kustosze relikwii św. Marka przekonująco usystematyzował refleksję nad teologicznymi podstawami angelologii. W sposób jasny i przystępny językiem dokonał refleksji nad tajemnicą bytów anielskich. W efekcie mamy do czynienia z oryginalną i ciekawą refleksją nad nauką o aniołach. Shenuda III uniknął częstego błędu popełnianego przez teologów zajmujących się angelologią i powiązał świat anielski z Chrystusem. Niestety uczynił to zbyt delikatnie.

Słowa kluczowe: aniołowie, cherubiny, serafiny, archaniołowie, niebo, szatan, Shenuda III.

Temat świata anielskiego rzadko bywa przedmiotem współczesnych badań teologicznych. Jednakże prawda o istnieniu aniołów jest dogmatem wiary. Istnienie istot duchowych, które nazywamy aniołami, jest prawdą, o której świadectwo daje zarówno Pismo Święte, jak i jednomyślna Tradycja¹. Idąc za Objawieniem Bożym, IV Sobór Laterański (1215 r.) stwierdził, że oprócz rzeczy widzialnych stworzył Bóg świat duchów niewidzialnych, tj. aniołów². Ten dogmat przypominany zostanie później na I Soborze Watykańskim (1870 r.)³.

Niniejszy artykuł będzie próbą przybliżenia angelologii papieża Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego Szenudy III⁴. Ten uznawany przez wielu za jednego z najwybitniejszych teologów koptyjskich w swojej pracy o aniołach⁵ oraz kilku

¹ KKK, 328.

² IV SOBÓR LATERAŃSKI, *O wierze katolickiej*, 1,2.

³ I SOBÓR WATYKAŃSKI, Konstytucja dogmatyczna o wierze katolickiej *Dei Filius*, Watykan 1970, 18.

⁴ Urodził się 3 sierpnia 1923 r. w mieście Abnub koło Asjutu w Górnym Egipcie jako Nazeer Gayed Roufail. Pochodził z pobożnej rodziny koptyjskiej. Był najmłodszym z ośmiorga dzieci. Miał pięć siostr i dwóch braci. Jego matka zmarła wkrótce po jego narodzeniu. Wychowaniem przyszłego papieża Koptów zajął się starszy brat Rafał. Nazeer ukończył Koptyjską Szkołę Podstawową w Damanhur w Dolnym Egipcie. Uczył się w *American Middle School* w Banha oraz w szkole średniej *Faith Senior Secondary* w Shoubra pod Kairem. W tym czasie pracował jako nauczyciel szkółki niedzielnej, najpierw w kościele pw. św. Antoniego w Shoubra, a następnie w kościele Najświętszej Maryi Panny w Mahmasha. W latach 1943–1947 studiował na Uniwersytecie w Kairze język angielski i historię. Od 1946 r. uczęszczał zaocznie na studia w Koptyjskim Wyższym Seminarium Duchownym, gdzie w 1949 r. został mianowany wykładowcą Starego i Nowego Testamentu. W tym czasie odbył służbę wojskową. W 1950 r. Nazeear zrezygnował z pracy w instytucjach świeckich na rzecz pełnego etatu w seminarium koptyjskim. Mówił biegle po arabsku, angielsku, koptyjsku, francusku, czytał w języku greckim, łacińskim i amharskim. 18 lipca 1954 r. złożył śluby zakonne w klasztorze pod wezwaniem Matki Boskiej Syryjczyków na Pustyni Zachodniej w Egipcie. W czasie profesji zakonnej przyjął imię Antoniego Syryjczyka (*el-Suryani*). Po dwóch latach życia zakonnego postanowił obrać życie pustelnicze. Samodzielnie wykuł grocie w pobliżu klasztoru, gdzie mieszkał i spędził tam sześć kolejnych lat swojego zakonnego życia. Na pustelni przebywał do 1962 r., kiedy to ówczesny patriarcha koptyjski Cyryl VI wybrał go na biskupa Kościoła. Sakrę biskupią przyjął 30 września 1962 r. i przyjął imię Szenudy. Do obowiązków nowego biskupa należała troska o koptyjskie szkolnictwo wyznaniowe. Bp Szenuda został też mianowany rektorem Koptyjskiego Seminarium Duchownego. Jako rektor zaczął zakładać zamiejscowe wydziały seminarium w Stanach Zjednoczonych, Anglii i w Australii. Skutkiem tej decyzji był kilkukrotny wzrost kandydatów do kapłaństwa. W 1965 r. z jego inicjatywy zaczął wychodzić pierwszy periodyk naukowy Kościoła koptyjskiego „El-Kerraza”. 31 października 1971 r. Synod Kościoła wybrał bpa Szenudę na 117. Papieża Kościoła koptyjskiego. Uroczysta intronizacja nowego patriarchy miała miejsce dwa tygodnie później, 14 listopada. Pontyfikat Szenudy III to czas prześladowań i dużego zaangażowania misyjnego. W październiku 1981 r., czasie rządów prezydenta Sadata, patriarcha Aleksandrii został uwięziony na ponad trzy lata w jednym z klasztorów. Warto podkreślić, że w momencie rozpoczęcia pontyfikatu na kontynencie amerykańskim istniały zaledwie 4 kościoły koptyjskie. W chwili śmierci koptyjskiego Papieża w samych Stanach Zjednoczonych było 214 parafii koptyjskich, 38 w Kanadzie i 1 w Meksyku. Wyświęcił on ponad 600 prezbiterów oraz 80 biskupów. Warto podkreślić, że Szenuda III jako papież nie zaprzestał działalności naukowej. Regularnie prowadził badania naukowe. Ich owocem było ponad sto publikacji naukowych obejmujących różne dyscypliny teologiczne. Do końca życia był wykładowcą w Instytucie Wyższych Studiów Koptyjskich, a także w seminarium duchownym. Wielkim sukcesem Papieża z Egiptu było zwrócenie uwagi świata na problemy jednej z najstarszych denominacji chrześcijańskich. Był jednym z najbardziej rozpoznawanych liderów religijnych chrześcijańskiego świata, nie tylko na Bliskim Wschodzie. Zmarł 17 marca 2012 r. J.M. LIPNIAK, *Szenuda III – papież z Egiptu*, w: SHENOUDA III, *Święta Dziewica Maryja*, tłum. J.M. Lipniak, Świdnica 2013, 36–41.

⁵ SHENOUDA III, *The Angels*, Cairo 1998.

innych pismach zawarł systematyczny wykład koptyjskiej, prawosławnej nauki o aniołach.

1. Świelani posłańcy

Aniołowie są posłańcami. Zdaniem Szenudy III zostali powołani do istnienia w pierwszym z sześciu dni stwarzania świata, w chwili gdy Bóg powiedział: „Niech się stanie światłość” (Rdz 1,3). I stała się światłość. Aniołowie byli częścią tej światłości. Przykładem światłości aniołów jest Księga Apokalipsy św. Jana, w której czytamy: „Potem ujrzałem innego anioła – zstępującego z nieba i mającego wielką władzę, a ziemia od chwały jego rozblęła” (Ap 18,1)⁶.

Biskup Aleksandrii podkreśla, że Biblia mówi o aniele Pana, który w dniu zmartwychwstania zstąpił z nieba, podszedł i odsunął kamień: „Postać jego jaśniała jak błyskawica, a jego szaty były białe jak śnieg” (Mt 28,3). Anioł bierze również udział w uwolnieniu z więzienia św. Piotra. „Wtem zjawił się anioł Pański i światłość zajaśniała w celi. Trąciwszy Piotra w bok, obudziła go i powiedziała: «Wstań szybko!» Równocześnie z rąk Piotra opadły kajdany. «Przepasz się i włóż sandały!» – powiedział mu anioł. A gdy to zrobił, rzekł do niego: «Narzuć płaszcz i chodź za mną!»” (Dz 12,7-8)⁷.

Aniołowie są duchami czystymi dlatego Kościół koptyjski wzywa ich wstawiennictwa modląc się do Pana w czasie ofiarowania „Twoi czyści aniołowie”⁸. Kustosz relikwii św. Marka zauważa, że o aniołach liturgia koptyjska wspomina w czasie Mszy św. w słowach: „Kiedy zaś Syn człowieczy przyjdzie w swej chwale, a z Nim wszyscy aniołowie, wtedy zasiądzie na tronie swojej chwały” (Mt 25,31)⁹.

Koptyjski Patriarcha podkreśla, że aniołowie są święci i nie grzeszą, chociaż posiadają wolną wolę. W dniu próby zdali egzamin i dlatego otrzymali od Stwórcy wieniec sprawiedliwości¹⁰. Przypomina to, jego zdaniem, słowa św. Pawła apostoła: „W dobrych zawodach wystąpiłem, bieg ukończyłem, wiary ustrzegłem. Na ostatek odłożono dla mnie wieniec sprawiedliwości, który mi w owym dniu odda Pan, sprawiedliwy Sędzia, a nie tylko mnie, ale i wszystkim, którzy umiłowali pojawienie się Jego” (2 Tm 4,7-8)¹¹. Aniołowie również stoczyli wal-

⁶ *Tamże*, 4. Cytowane teksty biblijne zostały zaczerpnięte z pism Szenudy III.

⁷ *Tamże*.

⁸ *Tamże*, 5.

⁹ TENZE, *The Divinity of Christ*, London 1989, 75.

¹⁰ TENZE, *So many years with the problems of people*, t. II, Cairo 1995, 17.

¹¹ *Tamże*, 18.

kę. Ci, którzy zostali przy Bogu, otrzymali nagrodę, ci, którzy odeszli od swego Stwórcy, stracili sprawiedliwość i stali się demonami¹².

Szenuda III podkreśla, że wszyscy chrześcijanie powołani są do tego, by upodabniać się do aniołów. Najbliżej tego stanu doskonałości są mnisi, którzy żyją sprawiedliwością i są w nieustannej bliskości Boga, dlatego można ich nazywać „ziemskimi aniołami”¹³. Doskonałym przykładem na taki stan rzeczy jest św. Szczepan, który był pełen „Ducha i mądrości” i „pełen wiary” (Dz 6,3.5). Pierwszy diakon Kościoła i pierwszy jego męczennik po uwięzieniu był podobny do anioła. Czytamy o tym w *Dziejach Apostolskich*: „A wszyscy, którzy zasiadali w Sanhedrynie, przyglądali mu się uważnie i zobaczyli twarz jego, podobną do oblicza anioła” (Dz 6,15). Dzięki wytrwaniu w sprawiedliwości Biblia nazywa aniołów: „synami Bożymi” (Hi 1,6). Ten tytuł można również przypisać mniuchom, którzy „Już bowiem umrzeć nie mogą, gdyż są równi aniołom i są dziećmi Bożymi, będąc uczestnikami zmartwychwstania” (Łk 20,36)¹⁴.

Mnisi – zauważa koptyjski hierarcha – żyjąc na świecie, upodabniają się do sprawiedliwych w królestwie Bożym, którzy „Gdy bowiem powstaną z martwych, nie będą się ani żenić, ani za mąż wychodzić, ale będą jak aniołowie w niebie” (Mk 12,25). Życie bowiem w doskonałej cielesnej czystości, polegające na rezygnacji z cielesnego współżycia, upodabnia mnichów do aniołów¹⁵.

2. Liczba aniołów

Szenuda III zaznacza, że w koptyjskiej Mszy św. gregoriańskiej modlimy się do Pana: „Tysiąc tysięcy stoi przed Tobą. Dziesięć tysięcy po dziesięć tysięcy służy Tobie”¹⁶. Te liczby dają miliony, a nawet dziesiątki milionów. To prosta uwaga na temat ogromnej liczby aniołów. Wyrażenie to zostało zaczerpnięte z jednej z wizji proroka Daniela, gdzie mówił o Panu: „Tysiąc tysięcy służyło Mu, a dziesięć tysięcy razy dziesięć tysięcy stało przed Nim” (Dn 7,10). Podobnie św. Jan Ewangelista w *Apokalipsie* napisał: „I ujrzałem, i usłyszałem głos wielu aniołów dokoła tronu i Istot żyjących, i Starców, a liczba ich była miriady miriad i tysiące tysięcy” (Ap 5,11). O liczbie aniołów mówi również Psalmista czyniący aluzję do uroczystego wprowadzenia Arki Przymierza do świątyni. Bóg przedstawiony jest jako władca niebieski, wstępujący na tron

¹² SHENOUDA III, *The Angels*, 5.

¹³ TENZE, *Priesthood*, 72–78.

¹⁴ *Tamże*, 76.

¹⁵ TENZE, *The Angels*, 5.

¹⁶ *Tamże*.

w otoczeniu swojego wojska. Autor Ps 68 stwierdza: „Rydwanów Bożych jest tysiące tysięcy” (Ps 68,18)¹⁷.

Zwierzchnik Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego akcentuje, że w anaforze Boskiej Liturgii św. Bazylego Wielkiego znajdują się następujące słowa modlitwy: „Ciebie sławią bowiem Aniołowie, Archaniołowie, Trony, Panowania, Zwierzchności, Władze, Potęgi i wieloocy Cherubini. Ciebie otaczają Serafini mający po sześć skrzydeł, z których dwoma zakrywają swoje oblicza, dwoma zaś nogi, a na dwóch latają i wołają jeden do drugiego niemilkącymi ustami, w nieustannym uwielbieniu: Święty, Święty, Święty Pan zastępów. Pełne jest niebo i ziemia chwały Twojej. Hosanna na wysokościach! Błogosławiony, który idzie w imię Pańskie. Hosanna na wysokościach!”¹⁸. W Księdze Jeremiasza zaś czytamy: „(...) niezliczone są zastępy niebieskie” (Jr 33,22).

3. Aniołowie posiadają siłę i moc

Hierarcha koptyjski podkreśla też fakt, że aniołowie obdarzeni są niezwykłą mocą i siłą. Powołuje się tu na Psalmistę, który pisał: „Błogosławicie Pana, wszyscy Jego aniołowie, pełni mocy bohaterowie, wykonujący Jego rozkazy, posłuszni na dźwięk Jego słowa” (Ps 103,20). O sile aniołów dowiadujemy się, według Szenudy III, z Drugiej Księgi Królewskiej: „Tejże nocy wyszedł anioł Pański i wybił w obozie Asyryjczyków sto osiemdziesiąt pięć tysięcy ludzi. Rano, kiedy wstawali, oto ci wszyscy byli martwymi ciałami” (2 Krl 19,35). Wielka musi być siła i moc aniołów, skoro pokonują najsilniejsze armie świata. Również dwaj aniołowie, którzy poszli do Sodomy, ukazali swoją moc wtedy, gdy „wysunąwszy ręce, przyciągnęli Lota ku sobie do wnętrza domu i zaryglowali drzwi. Tych zaś mężczyzn u drzwi domu, młodych i starych, porazili ślepotą” (Rdz 19,10-11). „W oznaczonym dniu Herod, ubrany w szaty królewskie, zasiadł na tronie i miał do nich mowę. A lud wołał: «To głos boga, a nie człowieka!» Natychmiast poraził go anioł Pański za to, że nie oddał czci Bogu. I wyzionął ducha, stoczony przez robactwo” (Dz 12,21-23). Zauważmy – zaznacza egipski teolog – że anioł zmartwychwstania, kiedy przyszedł do grobu Chrystusa, wywołał wielkie trzęsienie ziemi i odsunął kamień, na którym usiadł (Mt 28,2). Nie zapominajmy również o tym, co jest napisane w księdze Apokalipsy – o siedmiu aniołach, którzy mieli siedem trąb i stali przed Bogiem. I o aniele, który stanął przy ołtarzu, wziął naczynie na żar i napełnił ogniem

¹⁷ Tamże, 5–6.

¹⁸ TENZE, *The Divinity*, 82. Całą Boską Liturgię św. Bazylego Wielkiego w języku polskim zob. H. PAPROCKI, *Liturgia Kościoła prawosławnego*, Kraków 2014, 143–164.

z ołtarza, i zrzucił na ziemię, wywołując gromy i głosy, błyskawice i trzęsienia ziemi (Ap 8,5-13). W swoim Objawieniu św. Jan pisze: „I ujrzałem innego potężnego anioła, jak zstępował z nieba, przyobleczony w obłok i tęcza była nad jego głową, a oblicze jego było jak słońce, a nogi jego jak słupy ognia; i miał w prawej ręce otwartą księżeczkę. Nogę prawą postawił na morzu, a lewą na ziemi. I zawołał donośnym głosem, tak jak ryczy lew. A kiedy zawołał, siedem gromów przemówiło swym głosem” (Ap 10,1-3)¹⁹.

4. Klasyfikacja aniołów

Szenuda III dokonuje klasyfikacji aniołów. Sposób ich klasyfikowania na dziewięć chórów wybiega poza Objawienie zawarte w Piśmie Świętym, a upowszechniony został przez Pseudo-Dionizego Areopagite na przełomie V i VI w.²⁰ Jego dziewięć chórów anielskich zostało podzielonych na trzy grupy po trzy chóry: Serafini, Cherubini i Trony; Panowania²¹, Moce²², Potęgi; Zwierzchności²³, Archaniołowie²⁴ i Aniołowie. Prorok Micheasz napisał: „Ujrzałem Pana siedzącego na swym tronie, a po Jego prawej i lewej stronie stały przy Nim wszystkie zastępy niebieskie” (2 Krn 18,18).

Biskup Aleksandrii zauważa, że Pismo Święte w Księdze Tobiasza i w Apokalipsie mówi, że wśród niezliczonej liczby duchów niebiańskich wyróżnia się siedmiu, którzy „wchodzą przed majestat Pański” (Tb 12,15). Św. Jan stwierdza: „I zobaczyłem siedmiu aniołów, którzy stali przed Bogiem” (Ap 8,2). Mówi da-

¹⁹ SHENOUDA III, *The Angels*, 6.

²⁰ PSEUDO-DIONIZY AREOPAGITA, *Hierarchia niebiańska*, w: TENZE, *Pisma teologiczne*, tłum. M. Dzielska, t. II, Kraków 1999, 45–114.

²¹ Oznaczają uduchowienie i uwolnienie się od spraw materialnych, specjalizują się w poskramianiu demonów.

²² Są kwintesencją niespożytych sił. Doglądają spełniania poleceń.

²³ Mają kierować państwami i narodami.

²⁴ Warto przy okazji zauważyć, że określenie „archanioł” występuje w Biblii tylko dwa razy i znajdujemy je wyłącznie w Nowym Testamencie. Czytamy mianowicie, że „archanioł Michał, tocząc rozprawę z diabłem spierał się o ciało Mojżesza” (Jud 9). W 1 Tes 4,16 jest zaś zapowiedź: „Sam bowiem Pan zstąpi z nieba na hasło i na głos archanioła, i na dźwięk trąby Bożej”. Niektórzy uważają, że przedrostek „arch” (znaczący „główny” lub „zwierzchni”) wskazuje, że jest tylko jeden Archanioł – zwierzchnik aniołów. Faktycznie w Biblii nie znajdujemy nigdzie słowa „archanioł” w liczbie mnogiej. W Piśmie Świętym nie wymieniono żadnego innego archanioła poza Michałem. Stąd wyciągany jest wniosek, że zastosowanie rodzajnika określonego w oryginalnym tekście greckim w 9. wersecie Listu Judy sugeruje, że ten tytuł przysługuje tylko Michałowi. Na tej podstawie Świadkowie Jehowy twierdzą, że pełną władzę nad wszystkimi aniołami Bóg powierzył wyłącznie jednemu ze swych niebiańskich stworzeń, tzn. Michałowi, utożsamianemu zresztą przez nich z Jezusem. Tradycyjnie jednak przyjmuje się istnienie siedmiu archaniołów, ponieważ Rafał powiedział Tobiaszowi, że jest jednym z siedmiu, którzy stoją przed tronem Boskim. Tych siedmiu niewątpliwie ma inny status niż reszta aniołów, dlatego uważa się ich wszystkich za archaniołów. Warto jednak o tym pamiętać, że ani Rafael, ani Gabriel nie są w Biblii nazwani archaniołami, tylko ten jeden – Michał.

lej, że są oni „siedmioma Duchami Boga posłanymi na całą ziemię” (Ap 5,6). Opisuje siedmiu²⁵ aniołów jako lampy ogniste (Ap 4,5).

Najważniejszym z siedmiu aniołów jest archanioł Michał „Wódz zastępów Pańskich” (Joz 5,14). Michał to imię hebrajskie oznaczające „Kto jest jak Bóg”. Jego imię wymieniane jest w Księdze Daniela (Dn 10,13.21; 12,1), w Liście św. Judy Apostoła (Jud 9) oraz w Apokalipsie św. Jana (Ap 12,7)²⁶.

Ortodoksyjny Kościół Koptyjski prosi o jego wstawiennictwo w każdej Liturgii eucharystycznej, odmawiając różnego rodzaju hymny, modlitwy i pieśni. Wspomnienie liturgiczne św. Michała Archanioła świętują Koptowie dwunastego dnia każdego miesiąca.

Ikona Michała Archanioła znajduje się w każdym koptyjskim kościele. Archanioł ubrany jest w strój żołnierski, jest bowiem „wodzem zastępów Pańskich”. W rękę trzyma włócznię, którą przebija szatana, który przedstawiany jest jako wielki smok z Apokalipsy św. Jana: „I nastąpiła walka w niebie: Michał i jego aniołowie mieli walczyć ze Smokiem. I wystąpił do walki Smok, i jego aniołowie, ale nie przemógł, i już się miejsce dla nich w niebie nie znalazło” (Ap 12,7-9)²⁷. Ikona archanioła Michała znajduje się również na szczycie wszystkich koptyjskich klasztorów, jest on bowiem uważany za strażnika życia monastycznego. Kościół koptyjski dba o to, aby na każdym kontynencie były kościoły, których patronem jest archanioł Michał. Ma to być znakiem wielkiej miłości i szacunku dla niego oraz wiary w moc jego wstawiennictwa.

Szenuda III zauważa, że Świadkowie Jehowy i niektóre grupy adwentystów błędnie utożsamiają Jezusa z archaniołem Michałem. Obie wspólnoty są przekonane, że imię Michał odnosi się do Jezusa. Znamienny jednak jest fakt, że obie te wspólnoty różnią się m.in. poglądem co do istoty Boga. I tak adwentyści – uznający Trójcę Świętą – twierdzą, że Michał to inne imię Syna Bożego, który powiedział o sobie: „Kto mnie widział, widział Ojca” (J 14,9), oraz: „Ja i Ojciec jedno jesteśmy” (J 10,30)²⁸. Natomiast świadkowie Jehowy – anty-

²⁵ Aniołowie ci znajdują się najbliżej tronu Boga, ale imiona ich, oprócz jednego, nie są znane. Pismo Święte podaje tylko, że należy do nich Rafał (Tb 12,15). Inni nie są nam znani. Jednakże Ojcowie Kościoła przypuszczali, że do tych siedmiu książąt niebieskich należy zaliczyć także Gabriela i archanioła Michała. Tylko ci dwaj aniołowie (oprócz Rafaela) ujawniają bowiem w Biblii swoje imiona, a zarazem charakteryzujące ich funkcje: Rafael – „Bóg uświęcił” (Tb 3,17), Gabriel – „Bóg okazał swą siłę” (Dn 8,16), Michał – „Kto jest jak Bóg?” (Dn 10,13). Imiona przypisywane pozostałym czterem duchom (np. Uriel) pochodzą z apokryfów i fantazji ludzkiej. Sugerowano imiona: Uriel, Sariel, Raguel i Jeremial, gdyż pojawiają się w apokryfach: etiopskiej Księdze Henocha i w IV Księdze Ezdrasza (IV Ezd 4,1), ale Kościół nie uznaje ich za księgi kanoniczne, więc nie można się na nich opierać. W pierwszych wiekach zbyt pochopnie oddawano cześć aniołom wymienianym w apokryfach. Synody w Laodycei (361 r.) i w Rzymie (492 r. i 745 r.) zezwoliły, by otoczyć kultem liturgicznym tylko Michała, Gabriela i Rafaela, ponieważ tylko o nich mamy wyraźne świadectwo w Piśmie Świętym.

²⁶ SHENOUDA III, *So many years*, 33.

²⁷ TENZE, *Diabolic wars*, Cairo 1989.

²⁸ TENZE, *The Heresy of Seventh Day Adventists*, Cairo 2007.

trynitarze – główny nacisk kładą na to, że w Liście Judy nazwano Michała „archaniołem” (w. 9), czyli tytułem, który ma odnosić się tylko do jednej osoby – Jezusa. Według tej interpretacji, Jezus to imię ziemskie Chrystusa, a Michał to imię, do którego Jezus powrócił i które jednocześnie świadczy o Jego preegzystencji²⁹.

Ortodoksyjny Kościół Koptyjski stoi na stanowisku, że archanioł Michał był aniołem zwiastującym zmartwychwstanie (por. Mt 28). Koptyjska liturgia na uroczystość wielkanocną zawiera m.in. takie słowa: „Michał, wódz zastępów Pańskich, przeszedł z nieba i odsunął kamień od wejścia do grobu, zwiastował kobietom, które przyniosły zioła i pachnące olejki: Nie ma Go tu, zmartwychwstał, tak jak zapowiedział”. To o Michale jest mowa w Księdze Daniela: „Michał, wielki książę, który jest opiekunem twojego narodu” (Dn 12,1).

Kustosz relikwii św. Marka podkreśla, że Archanioł Michał mimo swojej wielkości odznacza się wielką pokorą. Wspomina o tym List św. Judy Apostoła: „Gdy zaś archanioł Michał, tocząc rozprawę z diabłem, spierał się o ciało Mojżesza, nie odważył się rzucić wyroku bluźnierczego, ale powiedział: «Pan niech cię ukarze»” (Jud 9). To właśnie Michał przyszedł z pomocą archaniołowi Gabrielowi, który walczył z szatanem (Dn 10,11-13)³⁰.

Gabriel³¹ jest drugim aniołem wymienionym w Biblii z imienia. Jego imię oznacza „Bóg okazał swą siłę”. To on, przypomina Szenuda III, ukazuje się Zachariaszowi w świątyni jerozolimskiej i zapowiada narodziny jego syna Jana (Łk 1,11-22). W czasie widzenia zdradza swoje imię: „Ja jestem Gabriel, stojący przed Bogiem. I zostałem posłany, aby mówić z tobą i oznajmić ci tę radosną nowinę” (Łk 1,19). Sześć miesięcy później Gabriel w Nazarecie zwiastuje Maryi, że Bóg wybrał Ją na Matkę swego Syna. „W szóstym miesiącu posłał Bóg anioła Gabriela do miasta w Galilei, zwanego Nazaret, do Dziewicy poślubionej mężowi imieniem Józef, z rodu Dawida; a Dziewicy było na imię Maryja. Wszedłszy do Niej, anioł rzekł: «Bądź pozdrowiona, łaski pełna, Pan z Tobą»” (Łk 1,26-28)³². To on ogłosił, że stanie się Matką Wcielonego Słowa: „Duch Święty zstąpi na Ciebie i moc Najwyższego okryje Cię cieniem. Dlatego też Święte, które się narodzi, będzie nazwane Synem Bożym” (Łk 1,35) To Gabriel kieruje Maryję do Elżbiety, która zgodnie z jego słowami oczekuje już narodzin dziecka³³.

²⁹ SHENOUDA III, *The Heresy of Jehovah's Witnesses*, Cairo 1997, 19–22.

³⁰ TENZE, *The Angels*, 8.

³¹ Tradycja judaistyczna zalicza Gabriela do archaniołów. Apokryficzna Księga Henocha umieszcza go w odrębnej klasie aniołów wraz z Michałem, Rafaelem i Urielem jako orędownika ludzkości skazanej na zagładę w wodach potopu. Ukazany jest jako ten, który karze grzeszników, strzeże dostępu do raju i dowodzi zastępami niebieskimi. Archanioł Gabriel czczony jest przez islam. To dzięki niemu Mahomet miał otrzymać od Boga objawienie.

³² SHENOUDA III, *Comparative Theology*, London 1989, 109–110.

³³ TENZE, *The Divinity*, 21.

W Starym Testamencie Gabriel występuje dwa razy. Pierwszy raz w Księdze Daniela, gdzie objaśnia prorokowi wizję barana i kozła, ilustrując podboje królestwa Medów i Persów przez Grecję (Dn 8,13-26) oraz wyjaśnia proroctwa o siedemdziesięciu tygodniach. Prorok Daniel pisze: „mąż Gabriel, którego spostrzegłem przedtem, przybył do mnie, lecąc pospiesznie w porze wieczornej ofiary” (Dn 9,21). Innym razem zajmuje się rozpowszechnianiem proroctwa Jeremiasza (Jr 25,11; 29,10), które nastąpi po klęskach i prześladowaniach zapowiadających przyjście Mesjasza³⁴. Powyższe sytuacje pokazują, zdaniem Patriarchy Aleksandrii, niezwykłą wiedzę aniołów, również tę dotyczącą przyszłości. Mają wiedzę dzięki łasce otrzymanej od Boga. Szenuda III wspomina również o istnieniu archanioła Rafała (Rafaela), którego imię oznacza „Bóg uświęcił”. Oprócz archaniołów są również cherubini i serafini.

5. Cherubini i serafini

Pismo Święte wyraźnie odróżnia cherubinów od innych aniołów. Koptyjski hierarcha podkreśla, że Bóg powierzał aniołom jako swoim „posłańcom” najróżniejsze zadania. Natomiast cherubini ukazują się przede wszystkim tam, gdzie Bóg jest obecny osobowo i objawia swój majestat. Po raz pierwszy spotykamy cherubinów w Księdze Rodzaju, gdy Bóg stawia cherubów przed ogrodem Eden: „Wygnawszy zaś człowieka, Bóg umieścił na wschód od ogrodu Eden cherubów i miecz z polyskującym ostrzem, aby strzec drogi do drzewa życia” (Rdz 3,24). Podobne zadanie pełnią w Księdze Wyjścia, gdzie mają strzec Arki Przymierza: „I uczynisz przeblągalnię ze szczerego złota; długość jej wynosić będzie dwa i pół łokcia, szerokość zaś – półtora łokcia; dwa też cheruby wykujesz ze złota. Uczynisz zaś je na obu krańcach przeblągalni. Jednego cheruba uczynisz na jednym krańcu, a drugiego cheruba na drugim krańcu przeblągalni. Uczynisz cheruby na krańcach górnych. Cheruby będą miały skrzydła rozpostarte ku górze i zakrywać będą swymi skrzydłami przeblągalnię, twarze zaś będą miały zwrócone jeden ku drugiemu. I ku przeblągalni będą zwrócone twarze cherubów. Umieścisz przeblągalnię na wierzchu arki, w arce zaś złożysz Świadectwo, które dam tobie. Tam będę się spotykał z tobą i sponad przeblągalni i z pośrodku cherubów, które są ponad Arką Świadectwa, będę z tobą rozmawiał o wszystkich nakazach, które dam za twoim pośrednictwem Izraelitom” (Wj 25,17-22). Cherubini zostali więc wybrani jako strażnicy Arki, osłaniający ją swymi skrzydłami. Ich rolą jest być widzialną podstawą niewidzialnego tronu Bożego (m.in. 1 Sm 4,4; 2 Sm 6,2; Ps 80,2; 99,1)³⁵.

³⁴ TENZE, *The Angels*, 8–9.

³⁵ *Tamże*, 9–10.

W przeciwieństwie do aniołów, którzy przybierali ludzkie postaci, cheruby opisywano jako istoty ze skrzydłami. Jak wiedzieliśmy powyżej, na Arce Przymierza były ich wizerunki. Biblia nie wspomina o wizerunkach innych aniołów.

Szenuda III proponuje pochylenie się nad bardzo interesującym obrazem cherubinów z wizji Ezechiela: „Patrzyłem, a oto wiatr gwałtowny nadszedł od północy, wielki obłok i ogień płonący oraz blask dokoła niego, a z jego środka [promieniowało coś] jakby połysk stopu złota ze srebrem, ze środka ognia. Pośrodku było coś podobnego do czterech Istot żyjących. Oto ich wygląd: miały one postać człowieka. Każda z nich miała po cztery twarze i po cztery skrzydła. Nogi ich były proste, stopy ich zaś były podobne do stóp cielca; lśniły jak brąz wygładzony. Miały one pod skrzydłami ręce ludzkie po swych czterech bokach. Oblicza i skrzydła owych czterech istot – skrzydła ich mianowicie przylegały wzajemnie do siebie – nie odwracały się, gdy one szły; każda szła prosto przed siebie. Oblicza ich miały taki wygląd: każda z czterech istot miała z prawej strony oblicze człowieka i oblicze lwa, z lewej zaś strony każda z czterech miała oblicze cielca i oblicze orła, oblicza ich i skrzydła ich były rozwinięte ku górze; dwa przylegały wzajemnie do siebie, a dwa okrywały ich tułowiem. Każda posuwała się prosto przed siebie; szły tam, dokąd duch je prowadził; idąc, nie odwracały się” (Ez 1,4-12). Co prawda nie ma tu mowy o cherubinach, ale w podobnym opisie w rozdziale 10 noszą nazwę cherubów. W Apokalipsie św. Jana ponownie spotykamy się z czterema zwierzętami otaczającymi tron Pański (Ap 4,6-8; 5,6), które Szenuda III uznaje za cherubów³⁶.

Serafini, zauważa zwierzchnik egipskich chrześcijan, występują tylko raz w Piśmie Świętym³⁷. W szóstym rozdziale Księgi Izajasza czytamy: „W roku śmierci króla Ozjasza ujrzałem Pana zasiadającego na wysokim i wyniosłym tronie, a tren Jego szaty wypełniał świątynię. Serafiny stały ponad Nim; każdy z nich miał po sześć skrzydeł; dwoma zakrywał swą twarz, dwoma okrywał swoje nogi, a dwoma latał. I wołał jeden do drugiego: «Święty, Święty, Święty jest Pan Zastępów. Cała ziemia pełna jest Jego chwały». Od głosu tego, który wołał, zadrgały futryny drzwi, a świątynia napełniła się dymem. I powiedziałem: «Bia-da mi! Jestem zgubiony! Wszak jestem mężem o nieczystych wargach i mieszkam pośród ludu o nieczystych wargach, a oczy moje oglądały Króla, Pana Zastępów!» Wówczas przyleciał do mnie jeden z serafinów, trzymając w ręce węgiel, który szczypcami wziął z ołtarza. Dotknął nim ust moich i rzekł: «Oto dotknęło to twoich warg: twoja wina jest zmazana, zgładzony twój grzech»” (Iz 6,1-7)³⁸. Cherubini więc mają ludzką postać, czytamy o twarzy, dłoniach, no-

³⁶ SHENOUDA III, *The Angels*, 10.

³⁷ TENZE, *The Divinity*, 111.

³⁸ *Tamże*.

gach oraz o sześciu skrzydłach. Zajmują się wysławianiem Boga. Jeden z nich dotknął warg Izajasza gorącym węglem z ołtarza i w ten sposób oczyścił proroka z grzechów.

Szenuda III podkreśla, że twarze serafini zakrywali dwoma skrzydłami dla podkreślenia bojaźni przed obliczem Pana i wielkością Jego majestatu. Okrywanie nóg było wyrazem ich skromności i pokory. Papież z Aleksandrii widzi tu lekcję dla tych szczególnie kobiet, które chodzą zbyttno roznegliżowane i zbyttno odkrywają swoje nogi³⁹.

Trony – o aniołach, którzy przebywają przed tronem Bożym, dowiadujemy się z Listu do Kolosan (1,16). Według Tradycji zadaniem tronów jest opieka nad Bożą siedzibą. Mają być syntezą posłuszeństwa i stabilności.

Panowania – wydają rozkazy i rozporządzają, to energia i autorytet, ale także niewzruszone panowanie nad samym sobą. O panowaniach, zdaniem Szenudy III, czytamy w Księdze Zachariasza: „Anioł Pański tak przemówił do szatana: «Niech Pan cię zgromi, szatanie, niech cię zgromi Pan, który wybrał Jeruzalem»” (Za 3,2)⁴⁰.

6. Anioł Pański

Anioł Pański jest aniołem, który przekazuje poselstwo od Boga lub działa na Jego zlecenie. Jego postać skrywa się całkowicie za zadaniem, jakie ma do wykonania. Szczególnie wyraźnie ucieleśnia on samego Jahwe, jest personifikacją pomocy Boga dla Izraela (Rdz 16,7; Wj 14,19; Lb 22,22; Sdz 6,11n; 2 Krl 1,3-4). Czasami nie sposób rozróżnić Jahwe i Jego anioła; kiedy mowa jest o Bogu bez odniesienia do ludzi, używane jest imię Jahwe; kiedy człowiek go dostrzega – „Anioł Boży”. W ten sposób dostojęństwo zostaje zastrzeżone tylko dla Boga (Rdz 16,7-11.13; 18; Wj 3,2-3; 23,20n). Papież Szenuda III zauważa, że Bóg pojawił się wiele razy w Starym Testamencie w formie anioła. Przykładem tego jest m.in. ukazanie się w krzewie gorejącym, o czym czytamy w trzecim rozdziale Księgi Wyjścia: „Gdy Mojżesz pasał owce swego teścia imieniem Jetro, kapłana Madianitów, zaprowadził owce w głąb pustyni i przyszedł do Góry Bożej Horeb. Wtedy ukazał mu się Anioł Pański w płomieniu ognia, ze środka krzewu. [Mojżesz] widział, jak krzew płonął ogniem, a nie spłonął od niego. Wtedy Mojżesz powiedział do siebie: «Podejdę, żeby się przyjrzeć temu niezwykłemu zjawisku. Dlaczego krzew się nie spala?»» Gdy zaś Pan ujrział, że [Mojżesz] podchodził, by się przyjrzeć, zawołał Bóg do niego ze środka krzewu: «Mojżeszu, Mojże-

³⁹ TENZE, *The Angels*, 10.

⁴⁰ TENZE, *So many*, 146.

szu!» On zaś odpowiedział: «Oto jestem». Rzekł mu [Bóg]: «Nie zbliżaj się tu! Zdejm sandały z nóg, gdyż miejsce, na którym stoisz, jest ziemią świętą». Powiedział jeszcze Pan: «Jestem Bogiem ojca twego, Bogiem Abrahama, Bogiem Izaaka i Bogiem Jakuba». Mojżesz zasłonił twarz, bał się bowiem zwrócić oczy na Boga” (Wj 3,1-6). Tutaj sam Bóg objawił się w postaci anioła⁴¹.

Innym razem, przypomina egipski teolog, Anioł Pański objawił się Jozuemu w postaci człowieka: „Gdy Jozue przebywał blisko Jerycha, podniósł oczy i ujrzał przed sobą męża z mieczem dobytym w rękę. Jozue podszedł do niego i rzekł: «Czy jesteś po naszej stronie, czy też po stronie naszych wrogów?» A on odpowiedział: «Nie, gdyż jestem wodzem zastępów Pańskich i właśnie przybyłem». Wtedy Jozue upadł twarzą na ziemię, oddał mu pokłon i rzekł do niego: «Co rozkazuje mój pan swemu słudze?» Na to rzekł wódz zastępów Pańskich do Jozuego: «Zdejm obuwie z nóg twoich, albowiem miejsce, na którym stoisz, jest święte». I Jozue tak uczynił” (Joz 5,12-15). Następnie: „Anioł Pański zstąpił z Gilgal do Bokim i rzekł: «Wywiodłem was z Egiptu i zaprowadziłem do ziemi, którą poprzysiągłem dać waszym przodkom. Powiedziałem: Nie złamię przymierza mego z wami na wieki. Jednakże wy nie wchodźcie w przymierze z mieszkańcami tej ziemi, lecz zniszczcie ich ołtarze. Wyście zaś nie usłuchali mego głosu. Dlaczego to uczyniliście? Powiedziałem także: Nie wypędzę ich sprzed was, aby byli dla was przeszkodą i aby bogowie ich byli dla was sidłem». Kiedy Anioł Pański wyrzekł te słowa do wszystkich Izraelitów, lud podniósł lament i zaniósł się płaczem. Miejscu temu nadano nazwę Bokim i złożono ofiarę Panu” (Sdz 2,1-5)⁴².

Następca na stolicy biskupiej św. Marka przypomina, że Bóg wysłuchuje także modlitw Manoacha i jego nieplodnej żony, której dwukrotnie ukazuje się anioł. Za pierwszym razem „Anioł Pana ukazał się owej kobiecie, mówiąc jej: «Oto teraz jesteś nieplodna i nie rodziłaś, ale poczniesz i porodzisz syna. Lecz odtąd strzeż się: nie pij wina ani sycery i nie jedz nic nieczystego. Oto poczniesz i porodzisz syna, a brzytwa nie dotknie jego głowy, gdyż chłopiec ten będzie Bożym nazirejczykiem od chwili urodzenia. On to zacznie wybawiać Izraela z rąk filistyńskich»” (Sdz 13,3-5). Kobieta zdając mężowi relację o tym wydarzeniu, opisuje wygląd anioła: „Przyszedł do mnie mąż Boży, którego oblicze było jakby obliczem Anioła Bożego” (Sdz 13,7). Za drugim razem Manoach wspólnie z żoną rozmawiali z aniołem. „(...) rzekł Manoach do Anioła Pańskiego: «Jakie jest imię twoje, abyśmy, gdy spełni się słowo twoje, mogli cię uczcić?». Odpowiedział mu Anioł: «Dlaczego pytasz się o moje imię: ono jest cudowne». Następnie Manoach przyniósł kozłą oraz ofiarę pokarmową i na skale ofiarował

⁴¹ SHENOUDA III, *The Angels*, 11.

⁴² *Tamże*.

je Panu, który działa cuda. A Manoach i jego żona patrzyli. Gdy płomień unosił się z ołtarza ku niebu, Anioł Pański wstąpił w płomień ołtarza, a Manoach i jego żona, widząc to, padli twarzą na ziemię. Odtąd nie ukazał się już więcej Anioł Pański Manoachowi i jego żonie. Wówczas poznał Manoach, że to był Anioł Pański” (Sdz 13,17-21)⁴³.

7. Praca aniołów

Szenuda III zwraca uwagę, że w odniesieniu do Boga zadaniem aniołów jest wypełnianie Jego woli. Ich głównym przeznaczeniem jest objawianie woli Bożej na ziemi przez czyny i słowa wybranych. W Starym Testamencie ukazani są jako pełni mocy bohaterowie: „Błogosławicie Pana, wszyscy Jego aniołowie, pełni mocy bohaterowie, wykonujący Jego rozkazy, posłuszni na dźwięk Jego słowa” (Ps 103,20).

Bóg wiele razy posłał swoje anioły, by dostarczały wiadomości. Na przykład: „(...) anioł Pański ukazał się Józefowi we śnie i rzekł: Wstań, weź Dziecię i Jego Matkę i uchodź do Egiptu; pozostań tam, aż ci powiem, bo Herod będzie szukał dziecięcia, aby je zgładzić” (Mt 2,13)⁴⁴. „A gdy Herod umarł, oto Józefowi w Egipcie ukazał się anioł Pański we śnie i rzekł: «Wstań, weź Dziecię i Jego Matkę i idź do ziemi Izraela, bo już umarli ci, którzy czyhali na życie Dziecięcia»” (Mt 2,19-20)⁴⁵. Jak widzimy, anioł może dostarczać wiadomości nawet podczas snu⁴⁶.

Aniołowie – podkreśla koptyjski biskup – zanoszą nasze modlitwy do Boga. Wspomina o tym Apokalipsa: „I przyszedł inny anioł, i stanął przy ołtarzu, trzymając złote naczynie na żar, i dano mu wiele kadzideł, aby złożył je w ofierze z modlitwami wszystkich świętych, na złoty ołtarz, który jest przed tronem. I wzniósł się dym kadzideł z modlitwami świętych z ręki anioła przed Boga” (Ap 8,3-4). Papież Kościoła koptyjskiego podkreśla, że już tu na ziemi niektórzy ludzie dzięki medytacji duchowej mogą zbliżyć się do Boga na wzór aniołów Bożych z Księgi Rodzaju, którzy po drabinie opartej na ziemi „wchodzili w górę i schodzili w dół” (Rdz 28,12).

W Biblii spotykamy również aniołów miłosierdzia, które pomagają i ochraniają ludzi lub grupy społeczne, którzy potrzebują pomocy. Ich zadaniem jest ochrona pobożnych: „bo swoim aniołom nakazał w twej sprawie, aby cię strzegli

⁴³ Tamże, 13–14.

⁴⁴ Tamże, 14.

⁴⁵ TENZE, *The Comparative*, 129.

⁴⁶ TENZE, *The Angels*, 12.

na wszystkich twych drogach. Na rękach będą cię nosili, abyś nie uraził swej stopy o kamień” (Ps 91,11-12). Aniołowie mają służyć i ochraniać lud Boży, prowadząc ich do zbawienia zgodnie z tym, co zapisano w Liście do Hebrajczyków: „Czyż nie są oni wszyscy duchami służebnymi, posyłanymi na pomoc tym, którzy mają odziedziczyć zbawienie?” (Hbr 1,14)⁴⁷. Z tych przyczyn zrodziła się nauka o aniołach stróżach. Szenuda III podkreśla, że nie jest żadną koniecznością, aby każdy człowiek posiadał swojego anioła stróża. Zauważa on, że jeden anioł jest w stanie opiekować się całym miastem. Możliwe jest oczywiście i to, że jeden anioł zajmuje się jedną osobą. Gdy patriarcha Jakub chciał pobłogosławić dwóch synów Józefa, Efraima i Manassesę, mówił o aniele, który troszczył się o niego przez całe życie i który bronił go od wszelkiego zła, a którego prosi, by opiekował się i błogosławił chłopcom (Rdz 48,15-16).

Aniołowie mogą pojawiać się również jako wykonawcy kary. Warto pamiętać, że pierwsza wzmianka o aniołach w Biblii pojawia się w związku z grzechem człowieka, za który Bóg wyrzuca go z raju. „Wygnawszy zaś człowieka, Bóg umieścił na wschód od ogrodu Eden cherubów i miecz z połyskującym ostrzem, aby strzec drogi do drzewa życia” (Rdz 3,24). Przykładem kary wymierzonej przez aniołów jest zniszczenie Sodomy i Gomory (Rdz 19), kara wymierzona w Jerozolimie (2 Sm 24,16-17), czy też kara, jaka spotkała króla Dawida (1 Krn 21,12).

Szenuda III zauważa, że również dzisiaj wielu gorliwych księży i mnichów wykonuje wolę Bożą i troszczy się o powierzony im lud, służąc swoim wiernym. Ich też można nazwać „aniołami”. Bóg za przyczyną św. Jana Ewangelisty posyłał listy do siedmiu Kościołów w Azji. Pasterze tych wspólnot byli „aniołami”, dlatego czytamy: „Aniołowi Kościoła w Efezie napisz” (Ap 2,1); „Aniołowi Kościoła w Smyrnie (...), Pergamonie (...), Tiatyrze (...), Sardes (...), Filadelfii (...), Leodycei napisz (...)” (Ap 2,8.12.18; 3,1.7-14).

8. Aniołowie paruzji

Aniołowie będą towarzyszyli Chrystusowi w czasie powtórnego przyjścia na ziemię. Bóg, zdaniem egipskiego Patriarchy, przewidział dla nich specjalną misję. Widać to jego zdaniem w Ewangelii spisanej przez Mateusza, gdzie czytamy: „(...) Syn Człowieczy przyjdzie w chwale Ojca swego razem z aniołami swoimi i wtedy odda każdemu według jego postępowania” (Mt 16,27). Dalej Ewangelista stwierdza: „Gdy Syn Człowieczy przyjdzie w swojej chwale, a z Nim wszyscy aniołowie, wtedy zasiądzie na swoim tronie pełnym chwały. I zgromadzą

⁴⁷ SHENOUDA III, *The Comparative*, 94.

się przed Nim wszystkie narody, a On oddzieli jednych od drugich, jak pasterz oddziela owce od kozłów” (Mt 25,31-32)⁴⁸.

Aniołowie – zauważa Szenuda III – w czasie paruzji będą mieli wiele pracy⁴⁹. W przypowieści o pszenicy i chwacie Pan ich jako żniwiarzy: „Nieprzyjacielem, który posiał chwast, jest diabeł, (...) a żeńcami są aniołowie. Jak więc zbiera się chwast i spala w ogniu, tak będzie przy końcu świata. Syn Człowieczy pośle aniołów swoich; ci zbiorą z Jego królestwa wszystkie zgorszenia oraz tych, którzy dopuszczają się nieprawości, i wrzucą ich w piec rozpalony” (Mt 13,39-42)⁵⁰.

Dzień sądu ma rozpocząć się od głosu trąb anielskich. Apostoł Paweł pisze: „Sam bowiem Pan zstąpi z nieba na hasło i głos archanioła, i na dźwięk trąby Bożej, a zmarli w Chrystusie powstaną pierwsi” (1 Tes 4,16). A w Pierwszym Liście do Koryntian podkreśla: „W jednym momencie, w mgnieniu oka, na dźwięk ostatniej trąby – zabrzmi bowiem trąba – umarli powstaną nienaruszeni, a my będziemy odmienieni” (1 Kor 15,52). Papież koptyjski zauważa, że jeszcze przed zmartwychwstaniem, podczas ostatnich wydarzeń, które będą poprzedzać ów dzień, aniołowie będą mieli zajęcie, otwierając pieczęcie, co podkreśla Objawienie św. Jana w rozdziałach od siódmego do dziesiątego.

W przypowieści o bogaczu i Łazarzu czytamy, że po śmierci żebraka „aniołowie zanieśli go na łono Abrahama. Umarł też bogacz i został pogrzebany” (Łk 16,21-22). Szenuda III jest zdania, że aniołowie nie odprowadzają na tamten świat wszystkich zmarłych, ale towarzyszą jedynie sprawiedliwym⁵¹. Natomiast ludzi złych chwyta szatan i zabiera ich do piekła. Patriarcha koptyjski stwierdza, że w chrześcijaństwie nie ma anioła śmierci o imieniu Azrael⁵², jak ma to miejsce w islamie.

Aniołowie mają swój udział w usprawiedliwieniu człowieka. Widać to wyraźnie w Księdze Izajasza: „I powiedziałem: «Biada mi! Jestem zgubiony! Wszak jestem mężem o nieczystych wargach i mieszkam pośród ludu o nieczystych wargach, a oczy moje oglądały Króla, Pana Zastępów!» Wówczas przyleciał do mnie jeden z serafinów, trzymając w ręce węgiel, który szczypcami wziął z ołtarza.

⁴⁸ TENZE, *The Divinity*, 63.

⁴⁹ TENZE, *The Angels*, 12–13.

⁵⁰ TENZE, *The Divinity*, 100.

⁵¹ O śmierci jako spotkaniu z aniołami zob. TENZE, *Contemplations on the Resurrection*, Cairo 1990, 13.

⁵² Azrael (arab. عزرائيل – ten, któremu pomaga Bóg). Anioł śmierci występujący w legendzie o cudownym wniebowstąpieniu proroka Mahometa (Miradzu). Według muzułmanów jego zadaniem jest strzeżenie tablicy, na której zapisane są imiona i losy wszystkich ludzi, którzy żyli, żyją i będą żyć – od pierwszej pary aż do końca świata. W Koranie pojawia się pojęcie „anioł śmierci” (*Malaikat Maut*): „Zabierze was anioł śmierci, który ma pieczęć nad wami, potem do waszego Pana zostaniecie sprowadzeni” (32,11). W niektórych nurtach islamu Azrael bywa utożsamiany z archaniołem Rafałem. W mistyce judaistycznej Azrael jest wcieleniem zła.

Dotknął nim ust moich i rzekł: «Oto dotknęło to twoich warg, twoja wina jest zmazana, zgłodzony twój grzech»” (Iz 6,5-7). Papież Szenuda III, komentując ten fragment, podkreśla swój zachwyt i zaskoczenie bo oto serafin, w obecności samego Boga, daje rozgrzeszenie Izajaszowi! Powiadamia go o Bożym przebaczeniu. Jako anioł ma nadprzyrodzoną wiedzę o woli Bożej. Podobnie – zauważa biskup Aleksandrii – dzieje się wówczas, gdy grzesznik wyznaje swoje winy i otrzymuje rozgrzeszenie z rąk kapłana. Serafin z Księgi Izajasza jest dla koptyj-skiego papieża symbolem niektórych „ziemskich aniołów” – mnichów, którzy na wzór serafinów uwielbiają Boga, a czasami muszą, wypełniając służbę Bożą, rozżarzonym węglem z ołtarza oczyszczać usta grzeszników.

9. Szatan

Opisując świat anielski koptyjski papież opisuje również szatana. Teolog z Kairu zauważa, że Bóg nie stworzył go jako diabła. Szatan był jednym z cherubinów. Po swoim upadku stał się diabłem – przeciwnikiem Boga (1 Krl 5,18). To o nim Bóg powiedział: „Jako wielkiego cheruba opiekunem ustanowiłem cię na świętej górze Bożej, chadzałeś pośród błyszczących kamieni. Byłeś doskonały w postępowaniu swoim od dni twego stworzenia, aż znalazła się w tobie nieprawość. Rozkwit twego handlu sprawił, że wewnątrz twoje napełniło się uciskiem i zgrzeszyłeś, dlatego zrzuciłem cię z góry Bożej i jako cherub opiekun zniknąłeś spośród błyszczących kamieni. Serce twoje stało się wyniosłe z powodu twej piękności, zanikła twoja przezorność z powodu twego blasku. Rzuciłem cię na ziemię, wydałem cię królom na widowisko. Mnóstwem twoich przewin, nieuczciwością twego handlu zbezczeszczyłeś swoją świątynię. Sprawilem, że ogień wyszedł z twego wnętrza, aby cię pochłonąć, i obróciłem cię w popiół na ziemi na oczach tych wszystkich, którzy na ciebie patrzyli. Wszystkie te narody, które cię znały, zdumiały się nad tobą. Stałeś się dla nich postrachem. Przestałeś istnieć na zawsze” (Ez 28,14–19). Upadek cherubina był wielką tragedią. Był bardzo wysoko w hierarchii anielskiej, odznaczał się wspaniałymi cechami i przez własną pychę upadł. Szenuda III do upadłego cherubina odnosi również fragment Księgi Izajasza: „Ty, który mówiłeś w swym sercu: Wstąpię na niebiosy. Powyżej gwiazd Bożych postawię mój tron. Zasiądę na górze zgromadzeń, na krańcach północy. Wstąpię na szczyty obłoków, podobny będę do Najwyższego. Jak to? Strącony jesteś do Szeolu na samo dno Otchłani!” (Iz 14,13-15)⁵³.

Po upadku, już jako szatan, przyczynił się do odejścia od Boga również innych aniołów. Przeciwwstawiając się Bogu, stały się „duchowym złem”, o którym czy-

⁵³ SHENOUDA III, *The Angels*, 16.

tamy w Liście do Efezjan. Wśród „duchowego zła” były zwierzchności i władze oraz władcy tego świata ciemności (Ef 6,12). Pismo Święte nie podaje dokładnie, którzy aniołowie, ani jaka ich liczba wypowiedzieli Stwórcy posłuszeństwo. Po upadku szatan i jego aniołowie utracili miejsce w niebie i zostali strąceni na ziemię. Stali się wrogami Boga i ludzi. Jako przeciwnik szatan skierowany jest odtąd przeciwko Bogu i Jego sługom.

Przed wpływem diabła chronią nas aniołowie, którzy walczą z szatanem. Do tej walki dochodzi po tym, jak szatan chce zniszczyć Niewiastę mającą urodzić Syna. „I nastąpiła walka w niebie. Michał i jego aniołowie mieli walczyć ze Smokiem. I wystąpił do walki Smok i jego aniołowie, ale nie przemógł, i już się miejsce dla nich w niebie nie znalazło. I został strącony wielki Smok, Wąż starodawny, który się zwie diabeł i szatan, zwodzący całą zamieszkałą ziemię; został strącony na ziemię, a z nim zostali strąceni jego aniołowie” (Ap 12,7-9). Zwycięstwo Michała Archanioła i jego aniołów spowodowało, że zbuntowani aniołowie upadli. Nazywamy ich więc „duchami nieczystymi” (Mt 10,1), „złymi duchami” (Dz 19,12) oraz – czasami – zwodniczymi duchami i demonami (1 Tm 4,1). Choć diabeł i jego aniołowie stracili pierwotną czystość, jednak nie utracili swojego duchowego charakteru i posiadanej mocy. Diabeł ma ogromną siłę. Był w stanie zabić ogniem sługi i owce sprawiedliwego Hioba (Hi 1,16). To on był przyczyną śmierci synów i córek Hioba, gdy „powiał szalony wichur z pustyni, poruszył czterema węglami domu, zawalił go na dzieci, tak iż poumieraly” (Hi 1,19). Diabeł jest również przyczyną chorób. To on „obsypał Hioba trądem złośliwym, od palca stopy aż po czubek głowy” (Hi 2,7). Diabły z krainy Garazeńczyków były w stanie wyjść z człowiecza i wejść w świnie (Łk 8,33).

Szatan – przestrzega biskup Aleksandrii – chce zniszczyć całą ludzkość, dlatego pokazuje nam rzeczy jako dobre. Czasami „sam szatan przybiera postać anioła światłości” (2 Kor 11,14). Jest przebiegły, co pokazują nam żywoty ojców pustyni. Szenuda III wspomina jednego z mnichów, któremu ukazał się diabeł w postaci anioła światłości. Przybysz rzekł do świętego starca: „Jestem Gabriel i zostałem posłany do ciebie!”. „Sprawdź – odpowiedział skromnie mnich – czy to nie do kogoś innego zostałeś posłany, bo ja tego nie jestem godny”. Bóg powiedział o szatanie, że „jest kłamcą i ojcem kłamstwa” (J 8,44). Demony wyrządziły ludzkości wiele zła i wielu ludzi zabiły. Dlatego Chrystus udzielił swoim uczniom „władzy nad duchami nieczystymi, aby je wypędzali i leczyli wszystkie choroby i wszelkie słabości” (Mt 10,1)⁵⁴. Wyposażył ich we władzę „stąpania po węzach i skorpionach, i po całej potędze przeciwnika” (Łk 10,19). W biografii św. Antoniego znajdujemy długie kazanie, które wygłosił na temat słabości diabłów⁵⁵.

⁵⁴ TENZE, *So many years*, 29.

⁵⁵ TENZE, *The Angels*, 17.

Najbardziej niebezpiecznym działaniem szatana jest jego wsparcie dla Antychrysta, który ma przyjść jeszcze przed paruzją Chrystusa. Antychryst to zwiastun przyjścia Chrystusa, a zarazem powód, by członkowie Kościoła podnieśli głowy, ponieważ zbliża się ich odkupienie (Łk 21,28). Antychryst jest „człowiekiem grzechu” (2 Tes 2,3), jest zwodzicielem zarówno w sferze etycznej, jak i religijnej. Jest kumulacją wszelkiego buntu przeciwko Stworzycielowi. „Człowiek grzechu” to równocześnie „syn zatracenia”, a więc kieruje nim szatan – największy wróg Boga. To o nim pisze św. Paweł: „(...) wówczas ukaże się Niegodziwiec, którego Pan Jezus zgładzi tchnieniem swoich ust i wniwecz obróci samym objawieniem swego przyjścia. Pojawieniu się jego towarzyszyć będzie działanie szatana z całą mocą wśród znaków i fałszywych cudów, z wielkim zwodzeniem ku nieprawości tych, którzy idą na zagładę, ponieważ nie przyjęli miłości prawdy, aby dostąpić zbawienia” (2 Tes 2,8-10). Końcem szatana będzie „jezioro ognia i siarki”. Mówi o tym Księga Apokalipsy: „A diabła, który ich zwodzi, wrzucono do jeziora ognia i siarki, tam gdzie są Bestia i Fałszywy Prorok. I będą cierpieć katusze we dnie i w nocy na wieki wieków” (Ap 20,10)⁵⁶.

Podsumowanie

Istnienie aniołów nie jest najważniejszym tematem teologicznym, a ich byt odnajduje swoje uzasadnienie i wypełnienie tylko w misterium odkupienia. Angelologia papieża Szenudy III ukazuje bogactwo myśli teologa oraz wskazuje na wysoki poziom teologicznej refleksji o świecie anielskim w Ortodoksyjnym Kościele Koptyjskim. Liczne dzieła Kustosza grobu św. Marka ukazują głębokie zainteresowanie nauką o aniołach oraz szerokie spojrzenie na analizowany temat. Koptyjski papież swoje poglądy dotyczące świata anielskiego opiera na Piśmie Świętym i Tradycji. Czyni to jednakże bez uwzględnienia osiągnięć egzegetycznych, co stanowi uwagę krytyczną. Angelologia Szenudy III jest dziełem oryginalnym i w głównych punktach tożsamym z teologią katolicką. Szenuda III uniknął częstego błędu popełnianego przez teologów zajmujących się angelologią i powiązał świat anielski z Chrystusem. Niestety uczynił to zbyt delikatnie. Teologiczne rozważania o aniołach, niemające żadnego związku z chrystologią integralną, są mało wartościowe i przeczą prawdziwej naturze aniołów, która może się odnaleźć tylko w kontekście chrystocentrycznym. Koptyjski papież przekonująco usystematyzował refleksję nad teologicznymi podstawami angelologii. W sposób jasny i przystępnym językiem dokonał refleksji nad tajemnicą bytów anielskich. Realizacja postawionego celu badawczego stała się możliwa

⁵⁶ SHENOUDA III, *The Angels*, 18.

dzięki zastosowanym przez koptyjskiego Patriarchę metodom i spojrzeniu na omawianą problematykę z różnych pozycji. W efekcie mamy do czynienia z oryginalną i ciekawą refleksją nad nauką o aniołach. Syntetyczny charakter pracy pociągnął za sobą konieczną selektywność źródeł.

Bibliografia

Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 2012.

LIPNIAK J.M., *Szenuda III – papież z Egiptu*, w: SHENOUDA III, *Święta Dziewica Maryja*, tłum. J.M. Lipniak, Świdnica 2013, s. 36–41.

PAPROCKI H., *Liturgia Kościoła prawosławnego*, Kraków 2014.

PSEUDO-DIONIZY AREOPAGITA, *Hierarchia niebiańska*, w: TENŻE, *Pisma teologiczne*, t. II, tłum. M. Dzielska, Kraków 1999, s. 45–114.

SHENOUDA III, *Comparative Theology*, London 1989.

SHENOUDA III, *Contemplations on the Resurrection*, Cairo 1990.

SHENOUDA III, *Diabolic wars*, Cairo 1989.

SHENOUDA III, *Priesthood*, Cairo 1997.

SHENOUDA III, *So many years with the problems of people*, t. II, Cairo 1995.

SHENOUDA III, *Święta Dziewica Maryja*, tłum. J.M. Lipniak, Świdnica 2013.

SHENOUDA III, *The Angels*, Cairo 1998.

SHENOUDA III, *The Divinity of Christ*, London 1989.

SHENOUDA III, *The Heresy of Jehovah's Witnesses*, Cairo 1997.

SHENOUDA III, *The Heresy of Seventh Day Adventists*, Cairo 2007.

SOBÓR LATERAŃSKI IV, Konstytucja *O wierze katolickiej*, w: A. BARON, H. PIETRAS (oprac.), *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. II, Kraków 2003, s. 211–214.

SOBÓR WATYKAŃSKI I, Konstytucja dogmatyczna o wierze katolickiej *Dei Filius*, Watykan 1970.